
SAKRAMENTALNI SIMBOLIZAM U KOMENTARU BOŽANSKE
LITURGIJE NIKOLE CABASILASA

Ivica Žižić, Split

UDK: 246.6
2-05 Cabasilas, N.
Pregledni znanstveni rad
Primitljeno 3/2007.

Sažetak

Ovaj se prinos bavi temom sakramentalnog simbolizma u djelu *Komentar božanske liturgije Nikole Cabasilasa*. Artikulira se u nekoliko dijelova. Prvi je dio, uz uvodno donošenje kraćih biografskih podataka o Cabasilasu, posvećen razmatranju njegove teologije sakramenta. U tom okviru ćemo se zaustaviti na književnoj vrsti *Komentara*, na kontinuitetu njegove teologije s patrističkom teologijom, te uočiti bitne postavke njegove teološke metode. U drugome dijelu bit će riječi o sakramentalnom simbolizmu u *Komentar*u u čijem svjetlu će biti razmatrane primjene Cabasilasove simboličke hermeneutike na sakramentalni obred. U zaključnom izlaganju sintetizirat ćemo ishode prethodno provedenih analiza i uočiti bitne trenutke njegove simboličke hermeneutike sakramenta.

Ključne riječi: *Komentar božanske liturgije, Nikola Cabasilas, simbol, sakrament, zeon.*

UVOD

Mistagoški *Komentar božanske liturgije* Nikole Cabasilasa jedno je od djela iz teološke tradicije koja u novije vrijeme izazivaju pozornost mnogih proučavatelja srednjovjekovne teologije.¹ Razlozi su mnogostruki. Oni dijelom počivaju na probuđenom interesu za teologiju 'pre-modernih', ali i jamačno na interesu za simboličku

---

¹ Navedimo samo neke, najznačajnije studije o Cabasilasovu *Komentar*u i njegovoj teologiji: R. Bornert, *Les commentaires byzantins de la Divine Liturgie du VIIe au XVe siècle*, (Archives de l'Orient Chrétien 9), Institut Français d'Études Byzantines, Paris, 1966; C. Giraud, "La mistica sacramentale di Nicola Cabasilas", u: (ed. C. Giraud) *Liturgia e spiritualità nell'Oriente cristiano. In dialogo con Miguel Arranz*, San Paolo, Cinisello Balsamo, 1997., str. 55-82; S. Spiteris, *Cabasilas: teologo e mistico bizantino. Nicolas Cabasilas Chamaetos e la sua sintesi teologica*, Lipa, Roma, 1996.

hermeneutiku sakramenta prisutnu u patristici i nakon nje. Potonja je bila predmetom zanimanja teologa minulog stoljeća, poglavito pod 'antropološko-transcendentalnim' vidom. Identitet simbola kao da je postao odlučujućim u pitanju identiteta sakramenta. Rahnerova sakramentalna teologija, kojoj je prethodila Caselova liturgijska teologija, dali su dovoljno snažan poticaj u bistrenju simboličke naravi sakramenta, njegove ukorijenjenosti u Objavu i konačno u ljudsko iskustvo. 'Antropologija' sakramenta pokazala se sastavnim i neotuđivim dijelom 'teologije' sakramenta, budući da on svoju istinu pronalazi u komplementarnom prijanjanju unutar jedinstvenog čina kojim Bog spašava čovjeka, a čovjek odgovara vjerom. Novi zahtjev da se teološka hermeneutika sakramenta odredi povratkom 'samoj stvari' sakramenta, motiviralo je produbljenje diskursa o antropološkom ukorjenjenju i simboličkoj naravi sakramentalnih čina. Međutim, ovi su pomaci, osim otvaranja k drugim 'humanističkim' znanostima, uzrokovali i otvaranje teologije prema bogatstvima teološkog mišljenja tradicije. Cabasilasova teologija možda je jedan od onih priloga u povijesti teologije koji su značajno odredili mišljenje sakramenta u redu simbola i obreda, te na svojevrsan način zacrtali simboličku hermeneutiku sakramenta zadržavajući čvrstu vezu s teologijom otaca. Odatle vuče svoju aktualnost u suvremenoj teološkoj misli, koja spram vlastite tradicije ponovno zauzima pozitivan stav, nadilazeći novovjekovni mentalitet opiranja 'mišljenju starih' i integrirajući duhovne i teološke vrijednosti koje je tradicija namrijela.

Ovaj se prinos primarno bavi temom *sakramentalnog simbolizma* u najpoznatijem djelu Nikole Cabasilasa: *Komentar božanske liturgije sv. Ivana Krizostoma*. Kroz nekoliko dijelova pokušat ćemo razmotriti njegovu teologiju, uočiti sve one bitne postavke njegove teološke metode primijenjene u ovom djelu i analizirati Cabasilasovu hermeneutiku sakramentalnog simbolizma na čijoj se osnovi temelje i konkretne primjene tumačenja sakramentalnog obreda. Zaključne retke posvećujemo sintezi ishoda prethodno provedenih analiza i zaključnom vrjednovanju Cabasilasove teološke hermeneutike sakramenta.

1. NIKOLA CABASILAS: *KOMENTAR BOŽANSKE LITURGIJE*

Nikola Kabasilas (*Nikólaos Kabásilas Hamaetós*) najvjerojatnije je rođen u Solunu između 1320. i 1323. Potječe iz aristokratske obitelji u kojoj je primio prvu poduku od Nila Cabasilasa († 1363.), a zatim u Konstantinopolu (1323.-1340.), gdje je proučavao filozofiju,

retoriku, matematiku i pravo, te Pismo i teologiju otaca. Živio je u vremenu društvenih, političkih i religioznih previranja obilježenih dubokim krizama, ali humanističkim buđenjem u književnosti, umjetnosti i religiji. Uživao je golem ugled u Solunu, kao njegov upravitelj. Nakon smrti Andronika III. Paleologa, Nikola je aktivno podupirao Ivana VI., koji je 1347. godine zaključio građanski rat. Za njegove vladavine Nikola je obnašao važne političke dužnosti, a nakon što je Ivan VI. ustupio tron Ivanu V., sinu Andronika III. Paleologa, i povukao se na brdo Atos, čini se da je i sam Nikola postao monah. U tom razdoblju nastaju njegova dva najpoznatija djela: *Komentar božanske liturgije sv. Ivana Krizostoma* i *Život u Kristu*. Nije moguće sa sigurnošću utvrditi godinu i mjesto njegove smrti. Umro je najvjerojatnije nakon 1391. godine, na gori Atosu ili u samom Konstantinopolu.²

Nikola Cabasilas je teolog hesikazma, asketsko-mističnog usmjerenja započetog sa Šimunom Novim Teologom, koje se razvilo na kršćanskom istoku u XIV. stoljeću, u kojem prvotnu ulogu igra kontemplacija. Vrjednujući i psihosomatske elemente u mističnom iskustvu, teolozi tog usmjerenja su se osobito bavili pneumatologijom, u uskoj vezi s razradbom posebnih tehnika meditacije. Grgur Palamas je u XIV. stoljeću uokvirio hesikazam u teološku sintezu koja je naglašavala dioništvo na božanskom životu preko iskustva 'taborskog svjetla' u vlastitom tijelu, hramu Duha. Na Cabasilasa je osobiti utjecaj imao njegov suvremenik, spomenuti Grgur Palamas (oko 1296.-1359.), začetnik hesikazma, čiji je promicatelj bio i sam Nikola. To se odražava u mnoštvu elemenata koje Nikola preuzima i primjenjuje na 'kontemplaciju' sakramentalnog bogoslužja.

1.1. Književna vrsta i mistagoško obilježje Komentara

*Komentar božanske liturgije*³ Nikole Cabasilasa osobiti je književni oblik, koji može biti nazvan *mistagoškim komentarom*, budući da se odlikuje elementima mistagoškog načina izlaganja

² Usp. J. Goullard, *Cabasilas (Nicolas)*, u: Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastique 11, Letouzey, Paris, 1939., str. 14-21.

³ PG 150, str. 367-492; N. Cabasilas, *Explication de la Divine Liturgie*, trad. et notes de S. Salaville, 2e. ed. Munie du text grec, revue et augmentée par R. Bornert, J. Goullard, P. Périchon (SC 4bis), Paris, 1967. Tr. It. *Commento alla divina liturgia*, intr. Di A. Nocilli, tr. E note di M. Da Vitti e S. Manuzio, Edizioni Messaggero, Padova, 1984; D. Sartore, *Mistagogia ieri e oggi: alcune pubblicazioni recenti*, u: Ecclesia Orans 11 (1994), str. 181-199.

obredne simbolike. Prema mišljenju R. Bornerta, Cabasilasov *Komentar*, nakon *Mistagogije* sv. Maksima, vrhunac je bizantinske mistagogije.⁴ On je nedvojbeno vezan uz monaški ambijent i uz monašku teologiju *krsnog* i *monaškog* poziva, koju je Nikola Cabasilas osobno živio, tj. uz *inicijacijski* oblik prianjanja *životu u Kristu*. No, čini se da je posljednji adresat Cabasilasova spisa ipak obični kršćanin. Kada je pak riječ o književnoj vrsti – *Komentaru* – valja naglasiti da se Cabasilasovo djelo bitno razlikuje od dekadentnih, alegorijskih komentara sakramenata prisutnih u srednjem vijeku i kasnije na Zapadu.⁵ Njegov *Komentar* je radije 'izlaganje simbola', nipošto njihova racionalizacija ili svođenje na neki drugi, nametnuti smisao. Simbolički govor obreda očituje svoj smisao po dioništvu na njemu. On je, kao što ćemo vidjeti, omeđen 'cjelovitim' uvidom, koji ne pogađa samo racionalni vid značenja nego se ozbiljuje putem cjelovitog prianjanja sakramentalnim simbolima.

Mistagoški komentari, kakav je Cabasilasov *Komentar božanske liturgije*, jamačno nisu sustavni dogmatski traktati. Svrha im je duhovno produbljenje liturgijskog iskustva sakramenta i kao takvi smještaju se u okvir teološko-pastoralnih spisa, koji su naravno u mnogim elementima ovisni o kulturalnom mentalitetu i kontekstu u kojima su nastali. Oni na stanovit način 'pripremaju' vlastitu sakramentalnu teologiju liturgije. Oprečno mnogim drugim interpretacijama liturgijskog simbolizma, tvrdi R. Taft, "Cabasilasova interpretacija nije ekstrinsečna strukturi i značenju obreda, niti kontemplacija obreda može zamijeniti sakramentalno sudjelovanje, nego je *Komentar* samo njegov preludij".⁶

Rečeno *mistagoško* obilježje *Komentara* zaslužuje još jedno pojašnjenje. Radi se o poimanju same *mistagogije*, jer on uvelike određuje narav i sadržaj ovoga djela. Cabasilasov spis je, naime, usko vezan uz patrističko naslijeđe i patristički stil izlaganja u kojem prevladavaju elementi biblijske egzegeze i tipologije. Kao i drugi komentatori, i Cabasilas razvija svoja tumačenja polazeći od hermeneutičke postavke *smisla Pisma* i njega primjenjuje na liturgiju. Iako on ne spada u patrističko razdoblje, nego je jedan

---

⁴ Usp. R. Bornert, *Les commentaires...*, str. 215.

⁵ Usp. S. Marsili, *La liturgia. Momento storico della salvezza*, u: B. Neunheuser – S. Marsili – M. Auge – R. Civil, *Anamnesis*. 1. La liturgia momento nella storia della salvezza, Marietti, Genova, 1979., str. 63.

⁶ R. F. Taft, *A partire dalla liturgia. Perché è la liturgia che fa la Chiesa*, Lipa, Roma, 2004., str. 103.

od rijetkih predstavnika onoga teološkoga smjera koji je očuvao čvrste spona s patrističkim naslijeđem, Cabasilas vuče korijene svoje metode iz 'antiohijske škole' biblijske hermeneutike, koja je u dobroj mjeri odredila i njegovu simboličku hermeneutiku sakramentalnog bogoslužja.⁷ To je osobito uočljivo u isticanju motiva *kontemplacije (theoria)*, koja unosi u *povijest (historia)*, tj. u one forme i geste rasporedbe spasenja koji se sakramentalno uprisutnjuju u samoj liturgiji. *Mistagoško* obilježje *Komentara* crpi sva bitna usmjerenja iz ovoga načina biblijske hermeneutike. Obredni simbolizam kršćanskog bogoslužja, naime, ukorijenjen je u biblijsku tradiciju ne samo u antropološkom i kulturalnom smislu, nego se prepoznaje kao sastavni dio one povijesne rasporedbe spasenja u kojoj ljudi svih vremena uzimaju udjela. U njegovoj jezgri interpretacija nije tek sporedni faktor. Interpretacija je strukturalno vezana uz Pismo i Objavu. Patristička teologija je tom vidu hermeneutike pridavala veliko značenje. No, ono nije ostalo ograničeno egzegezom Pisma. Mistagogija je za liturgiju postala ono što je egzegeza za Pismo. Stoga ne čudi zašto su komentatori liturgije koristili drevnu tradiciju biblijske egzegeze i nju primjenjivali na liturgiju. Oni se, naravno, i razlikuju, ali ostaju u jedinstvu. Mistagogija stavlja naglasak na tumačenje obreda i simbola u odnosu prema događajima spasenja opisanim i naviještenim u Pismima.⁸

U tom pogledu dade se uočiti paralelizam, koji obilježava i Cabasilasov pristup: opisati i protumačiti obrede podrazumijeva opisati i protumačiti Pismo. Mistagogija je tako snažno prožeta biblijskom tipologijom primijenjenom na liturgiju da se može smatrati stanovitom biblijsko-liturgijskom teologijom. U okviru takvoga motrenja liturgije važno je naglasiti da alegorije, simboli i druge tipologije kojima se oci obilno koriste, nemaju nakanu izraziti čisto pojmovne odnose sa spasenjskim događajima, nego upravo ontološke odnose, koji se ozbiljuju u zbiljnosti sakramentalnog bogoslužja. Možemo reći da u jezgri patrističkog promišljanja objave i liturgije, pisma i sakramenta, događaja spasenja i sakramentalnog događaja, stoje stvarni odnosi koji među njima

⁷ Usp. R. Bornert, *Les commentaires...*, str. 215; M. Simonetti, *Lettera e/o allegoria. Un contributo alla storia dell'esegesi patristica* (Studia Ephemeridis Augustinianum, 23), Roma, 1985.

⁸ Usp. E. Mazza, *La mistagogia. Le catechesi liturgiche della fine del quarto secolo e il loro metodo*, (Bibliotheca Ephemerides Liturgicae – Subsidia 46), CLV Edizioni Liturgiche, Roma, 1996., str. 16-17.

vladaju. Prema mišljenju E. Mazze, Cabasilasov *Komentar* u cjelini slijedi tu logiku. Njegova "mistagogija se ne može smatrati kateheza ili duhovna teologija, nego se treba smatrati kao prava i vlastita liturgijska teologija."⁹

1.2. Teološki temelji *Komentara*

U prethodnim redcima naznačili smo mistagoško obilježje Cabasilasova *Komentara* ističući elemente biblijske egzegeze i tipologije koji ga prožimlju. Cabasilasova mistagogija počiva na teološkom modelu usvojenom već u doba otaca. Teološka zamisao *Komentara*, međutim, podrazumijeva teologiju povijesti i teologiju simbola na čijim okosnicama Cabasilas gradi hermeneutiku sakramentalnog simbolizma. U tom smjeru, on polazi od tumačenja samih sakramentalnih obreda prema spasenjskom događaju objave, te u njegovu svjetlu iščitava sve pojedinačne simbole. Za Cabasilasa liturgija predstavlja ponazočenje rasporedbe spasenja, koje svoj vrhunac doseže u Kristu. "Cjelokupna mistagogija – piše Cabasilas – je kao jedna jedinstvena slika (*eikón*) istoga tijela koje je djelo Spasitelja; ona nam ponazočuje različite udove tog tijela, od početka do kraja, prema njihovom redu i prema njihovoj harmoniji."¹⁰ *Kontemplacija povijesti*, međutim, ima jasno usmjerenje. Ona priprema vjernika na prihvaćanje božanskog dara. Već je taj čin razmatranja otajstava u sebi otajstven. Prianjajući k zbiljnosti Otajstva u kontemplaciji Božjega djela u povijesti, vjernik sudjeluje na njegovu sakramentalnom darivanju. To pak znači da se povijesna ekonomija spasenja ne iscrpljuje u svojem prošlom događanju. Ona je, prema Cabasilasu, otvorena da u sebe uvede sve ljude.¹¹

Kontemplacija otajstava ujedinjuje misli i priprema duh.¹² No, kontemplacija je i *čin tijela*. Liturgijski simbolizam odnosi se prvotno na *vizualno iskustvo*. Preko njega *Kristova ekonomija* prispijeva k nama. To je gledanje u vjeri neodvojivo od motrenja sakramentalnih čina na kojima vjernici sudjeluju ne kako bi na izvanjski način 'vidjeli', nego kako bi gledajući bili preobraženi u ono što motre.¹³ Preobražaj gledanja simbola u zbiljnost simboličkog očitovanja

---

⁹ *Isto*, str. 15.

¹⁰ N. Cabasilas, *SC 4bis*, str. 62.

¹¹ *Isto*, str. 66.

¹² *Isto*, str. 68.

¹³ *Isto*, str. 68.

otajstva i dioništva na njemu ostaje za Cabasilasa važan motiv, koji se provlači kroz sva druga tumačenja sakramentalnih simbola. Druga je okosnica na kojoj počiva njegovo tumačenje *božanske liturgije* odnos između obreda i događaja spasenja. "Posvećenje darova, koje je sama žrtva, 'navještava smrt Gospodnju', njegovo uskrsnuće i uzašašće, jer preobražava (*metabállei*) darove u pravo Gospodnje tijelo, protagonista svih otajstava: raspeto, uskrslo i uzneseno na nebo."¹⁴ Oni obredi koji prethode posveti darova, simboliziraju događaje koji su prethodili Kristovoj smrti, tj. njegovo utjelovljenje, njegov pojavak i njegovu objavu. Obredi koji slijede euharistijsku pretvorbu, podsjećaju na 'obećanje' o slanju Duha Svetoga apostolima.¹⁵ Međutim, vrhunac simboličkog ponazočenja je sakramentalna anamneza. Cabasilas jasno razlikuje središnju sakramentalnu simboliku od drugih obrednih dijelova. Pretvorba ostvaruje teandričko zajedništvo, dok drugi dijelovi imaju ulogu uvođenja u tu sakramentalnu jezgru.

Božanska liturgija u cjelini počiva na povijesti spasenja i u sebi sabire te zrcali spasenjsku rasporedbu. To je poglavito razvidno u njegovu tumačenju *malog ulaza* i *trisagiona*. Ovi obredi jamačno imaju različite semantičke razine, koje se, međutim, odnose jedna spram druge komplementirajući se u jedinstvenom smislu. *Mali ulaz* u liturgiji sv. Ivana Krizostoma i pokazivanje evanđelja "simboliziraju tako očitovanje Spasitelja".¹⁶ Oni ponazočuju zemaljsku rasporedbu vječno aktualnoga kristološkog događaja. Na taj način Cabasilas predočava 'dijakroničku' dimenziju sakramentalnog simbolizma. 'Sinkronički' vid izranja u obrednim formama koje harmonično izriču cjelokupnu spasenjsku ekonomiju, kao što je to slučaj u trinitarnom himnu *trisagion*. U njemu izlazi na vidjelo vjera Crkve u trinitarnu ekonomiju koja doseže svoj vrhunac u Pashalnom Otajstvu Isusa Krista. Kako tumači Cabasilas, tim himnom slavimo Trojstvo koje je objavljeno u dolasku Spasitelja, a u liturgiji je ponazočeno u simbolizmu pokazivanja i nošenja evanđelja. Slično kao i u trenutku kada Crkva pjeva anđeoski hvalospjev 'svet, svet, svet...', ona ulazi u kozmičku simfoniju s nebeskom Crkvom. Taj je hvalospjev prisutan i u Starom (Iz 6,3) i u Novom zavjetu (Otk 4,8), a i sam usklik 'sveti jaki, sveti besmrtni' vezuje se uz Davida (Ps 42, 3–43,2). U tom pogledu, tumači Cabasilas, "Crkva, koja je zajednica onih koji ispovijedaju otajstvo Trojstva i vjeruju u njega,

¹⁴ Isto, str. 60.

¹⁵ Usp. Isto.

¹⁶ Isto, str. 146.

ujedinila je ova dva hvalospjeva pokazujući tako, s jedne strane, sklad Staroga s Novim zavjetom, te s druge strane, da su anđeli i ljudi postali, u snazi dvostrukog Kristovog očitovanja (nebeskog i zemaljskog) jedna jedincata Crkva i jedan jedinstveni zbor".¹⁷ *Mali ulazak* je na svojstven način 'ulazak u teandričko zajedništvo', a njegov simbolizam ima barem četiri dimenzije: prefiguracija Staroga zavjeta, ponazočenje rasporedbe spasenja u Kristu, aktualnost Božjeg čina i čina Crkve i, u konačnici, nagovještaj eshatološke punine.¹⁸

2. MISTAGOGIJA SIMBOLA I SLAVLJE OTAJSTAVA

Sva simbolička logika *božanske liturgije*, protumačena u duhu hesikastičke duhovnosti, može biti izražena pojmom *preobrazbe* (*metabolé*) ili *pretvorbe*. Već u početnim redcima svojega spisa Cabasilas naglašava: "u slavlju svetih otajstava bitni čin je pretvorba (*metabolé*) božanskoga tijela i krvi; cilj je posvećenje (*hagiasthenai*) vjernika, koji preko ovih otajstava primaju otpuštenje njihovih grijeha, baštinu neba i svega onoga što ono sa sobom nosi."¹⁹ Pretvorba darova, međutim, smjera k preobrazbi vjernika na način da sami vjernici, sudjelujući na slavlju otajstava samom Božjom inicijativom, bivaju s njime prineseni. Jezgra simboličko-sakramentalnog događaja tako je usredišnjena u dvostrukoj preobrazbi.²⁰

Aludirajući na dvostruki red preobrazbe, koji podrazumijeva i dvostruku rasporedbu – povijesno-spasenjski događaj i spasenje po sakramentalnome slavlju – Cabasilas gleda na liturgiju pod vidom *otajstava*. Uporaba množine (*mystéria*) – *otajstva* – nije slučajna. Bizantinska tradicija, naime, gleda na sakramentalno ponazočenje spasenjskog događaja i pod dijakroničkim vidom, ne gubeći pritom njegovo jedinstvo. U terminu *mysterion* nazire se zacijsko viđenje liturgije kao djela Božjega u povijesti, analogno zapadnjačkom *opus Dei*, kojim je srednjovjekovna teologija izricala dvosmjernost bogoslužnog čina. Otajstva *božanske liturgije* izražavaju se u simbolima po kojima se otvara pristup događaju i po kojima

---

¹⁷ Isto, str. 148.

¹⁸ Usp. R. Bornert, *Les commentaires...*, str. 243.

¹⁹ N. Cabasilas, SC 4bis, str. 56.

²⁰ Usp. H.-J. Schulz, *The Byzantine Liturgy. Symbolic Structure and Faith Expression*, Pueblo Publishing Company, New York, 1986., str. 124.

vjernici uzimaju udjela na njemu. Otuda slavlje otajstva zahtijeva mistagoško izlaganje simbola, jer sakramentalna simbolika nije tek izvanjski ornament ponazočenja Otajstva, nego njegova forma. Sudjelujući na toj formi, vjernici uzimaju udjela na povijesti spasenja ili na *Kristovoj ekonomiji*, kako Cabasilas voli nazivati rasporedbu spasenja. Ona se ponazočuje u cjelini božanske liturgije. No, prispijeva k svojem vrhuncu u trenutku pretvorbe. Za Cabasilasa sakramentalni obredi koincidiraju s prostorom i vremenom slavlja. Osobito nakon prevladavanja ikonoklastičke krize na kršćanskom istoku, taj je vid snažno istaknut. Jedinstvo između prostora i slavlja aktualizira osobito *kontemplaciju*, koja je neodvojiva od *motrenja* sakramentalnih čina i osobito *ikona* koje se u njih upisuju. *Kristova ekonomija* ponazočena u sakramentalnom obredu ne stoji 'iza' simboličkih formi, nego se kroz njih očituje vjerniku. Liturgijski prostor, ikone, glazba i geste, riječi i mirisi iniciraju u slavljenja Otajstva.²¹ Zato Cabasilas ističe rasporedbu sakramentalnog zbivanja u redu povijesne rasporedbe spasenja i kaže: "kao i u vrijeme njegova prvog ostvarenja, kada je djelo spasenja uzdiglo svijet, tako i danas kada biva stalno razmatrana, pobožanstvenjuje duh onoga koji ga promatra."²²

Unatoč primatu vizualnog u liturgijskom iskustvu Otajstva, Cabasilas ističe ontološko jedinство riječi i gesta kojima božanska stvarnost ne biva tek predočena i predstavljena, nego i ponazočena na način da vjernici u njoj 'prebivaju'. Liturgija, naime, "nije samo jedan obred, niti samo kontemplacija, nego stvarni ulazak u spasenjska otajstva preko posvećenih i primljenih darova."²³ Ta je stvarnost božanskoga ponazočenja ujedno vidljiva i nevidljiva. Njezina rasporedba unosi u sebe svu materijalnost liturgijskog simbolizma i s njome svu tjelesnost vjernika. Ako je Otajstvo 'izvanjštenje' objave u vremenu sakramentalnoga ponazočenja, onda je ono bitno vezano uz cjelovito posredovanje simbola. Simbol je tu i učinak i forma kristološkog posredovanja. Nesvodiv na pojmovno značenje, simbol je istom nesvodiv na razinu ekstrinsečnog osjetnog elementa. Sakramentalno posredovanje prožima cjelinu simboličkoga na način da je ono sastavni dio ponazočenja otajstva, koje nipošto ne može biti svedeno na puko duhovno značenje. Cabasilasov simbolički realizam smjera

²¹ Usp. L. James, *Senses and Sensibility in Byzantium*, u: *Art History* 27 (2004) 4, str. 552-537.

²² N. Cabasilas, *Ibid*, str. 64.

²³ Usp. R. F. Taft, *A partire dalla liturgia*, str. 103.

pokazati kako se cjelokupno posredovanje simboličkoga temelji na izvornom posredovanju koje se dogodilo u Utjelovljenoj Riječi.²⁴

Sasvim oprečno progresivnoj spiritualizaciji liturgijskog simbolizma, Cabasilas ističe njegovu realnost i tjelesnost. Jer je upravo stvarnost simbola ona preko koje vjernik dolazi u doticaj s Otajstvom, simboličkom posredovanju odgovara posredovanje tijela u obredu. *Zaživjeti u Kristu* znači prihvatiti otajstveno posredovanje simbola. Ono nipošto nije automatsko ni magično, jer simboli *znače* i izražavaju događaj (*semáinetai*) i ono što izvršuju jest *mudrost (sofia)*.²⁵ Mudrost je jedinstvo i jednoglasje sa slavljem otajstvima u kojima vjernik čitavim svojim bićem uzima udjela. Jer Bog spašavajući svijet uzima tijelo i od svojega djela čini sinergijski dar, i vjernik svojim tijelom sudjeluje na sakramentalnom uzbiljenju Božje inicijative. Utjelovljenje je prva i temeljna gesta božanske liturgije, jer ona obznanjuje i neprestano priziva istinu da je spasenje došlo *po tijelu* i da je *Kristova ekonomija* prožeta posredovanjem tijela i simbola. U tom smislu, Tertulijanova ideja - *caro salutis cardo* - koja je i kod drugih otaca snažno prisutna, prispjeva i u Cabasilasovoj teologiji liturgije antropološkoj tematizaciji vjernika-liturga.

2.1. Narav simboličkog posredovanja

Simboličko posredovanje ne događa se izvan dimenzije vremena i povijesti. Između 'sadašnjosti' božanske liturgije i 'prošlosti' rasporedbe djela spasenja u Kristu, postoji identitet i diferencija. Jedinstvo između liturgijskog i kristološkog događaja omogućeno je djelovanjem Duha, koji otvara pristup *Kristovoj ekonomiji*.²⁶ Ona se, na svoj način, artikulira u bogoslužnom činu u liku *riječi* i *geste*. Unatoč diferenciji, njihovo jedinstvo ostaje nepodijeljeno. Prema Cabasilasovu viđenju, riječi i geste liturgije smještaju se unutar jedinstvene simbolike čina. No, oni se mogu i razlikovati prema 'temeljnomo' sakramentalnom simbolizmu' i 'mistagoškom ili reprezentativnom simbolizmu'. Cabasilas to razlikovanje uvodi kako bi naglasio, bez odvajanja, središnji trenutak anamnetskog ponazoćenja i razlikovao ga od vizualne kontemplacije *Kristove ekonomije* putem drugih sakramentalnih obreda. Potonji imaju

---

²⁴ Usp. N. Cabasilas, str. 56.

²⁵ Usp. *Isto*, str. 150-152.

²⁶ Usp. *Isto*, str. 152.

ulogu *priprave* i daljnjeg *ponazočenja* pretvorbe. Kako bi to slikovito dokazao, Cabasilas koristi parabolu sijača. "Onaj tko sije, izišao je ne da bi obrađivao zemlju, nego da bi sijao, što znači da je zemlja prije uzorana i pripremljena."²⁷ Na sličan način *božanska liturgija* u sebi obuhvaća pripremu preko gesta i riječi koje disponiraju na primanje preobražavajućega dara. Oni su istodobno načini posredovanja i objave Kristovih otajstava.

Primjenjujući biblijsku hermeneutiku na liturgijski govor, Cabasilas govori o dvjema razinama liturgijskih riječi i gesta: doslovni smisao i simbolički smisao.²⁸ Simbolički smisao, do kojega Cabasilas dolazi putem otačke biblijske hermeneutike, "sastoji se u činjenici da kroz ove formule i ove obrede vidimo (*horomen*) Kristovo ponazočenje (*ton Hristòn typóúmenon*), djela koja je on izvršio i patnje koje je podnio za nas. U stvarnosti, u psalmima i u čitanjima, kao i u svim drugim činima koje vrši svećenik za vrijeme slavlja, prisutna je cjelokupna rasporedba otkupiteljskoga djela, koja tu biva označena (*semáinetai*)."²⁹ Doslovni i simbolički smisao isprepleću se u jedinstvenoj intenciji ponazočenja kristološke rasporedbe. Da bi dokazao ovu simboličku mogućnost liturgijskih elemenata, Cabasilas upućuje na slikovit primjer koji jasno odražava mentalitet pre-modernih društava. Ruho, tumači Cabasilas, osim svoje praktične funkcije "oblačenja i pokrivanja tijela (...) označava službu, stanje i dostojanstvo onoga koji ga nosi".³⁰ Tako Cabasilas utemeljuje dvostruki smisao liturgijskog simboličkog sustava, koji ima i praktičnu i simboličku razinu. Postoje i drugi obredi, ističe Cabasilas, "koji nemaju praktičnu korist i koji bivaju izvršeni samo po njihovim simboličkim motivima (*semasías*)",³¹ kao što su primjerice urezivanje znakova križa na kruh u obredu *prothesis* s jasnim simboličkim odnosom spram Kristove muke ili kao što je obred *zeon* prije pričesti kao pneumatološki simbol. Među njima, međutim, vazda treba razlikovati vlastiti sakramentalni simbolizam, koji nam "otvara vrata teandričkom zajedništvu", s vrhuncem u sakramentalnoj anamnezi (pretvorba) od 'mistagoškog simbolizma' kojima vjernici bivaju preobraženi u motrenju događaja spasenja.

²⁷ Isto, str. 58.

²⁸ Isto, str. 62.

²⁹ Isto, str. 61.

³⁰ Isto, str. 62.

³¹ Isto, str. 64.

2.2. *Mistagogija simbola – obred zeon*

U svojem mistagoškom komentaru Cabasilas, osim razradbe povijesno-spasenjskoga i simboličko-reprezentativnoga vida liturgijskog događaja, smjera k uobličanju zasebnog načina simboličke hermeneutike obreda. To je poglavito razvidno u njegovom tumačenju obreda *zeon*.³² Opisujući taj obred, koji se u bizantinskoj liturgiji zbiva prije pričesti, a sastoji se u ulijevanju tople vode u kalež, Cabasilas podcrtava pneumatološko i ekleziološko značenje ovoga simbolizma. *Zeon* u prvom redu simbolizira silazak Duha, nakon što je pretvorba dovršena i žrtva prinesena.³³ Jer se on smješta u liturgiju prema povijesno-spasenjskom arhetipu – događaju Pedesetnice, koji je uslijedio nakon Kristove muke, smrti i uskrsnuća – razumljivo je zašto je *zeon* simbol pneumatološko-eklezijalne zbiljnosti.

Ono po čemu je *zeon* osobito zanimljiv u Cabasilasovoj mistagoškoj hermeneutici, jest njegova simbolika. U snazi svoje simboličnosti, obred *zeon* objavljuje pnemautološko-eklezijalnu stvarnost silaska Duha i sabiranja Kristove Crkve. Njegova simbolička materija postaje transparentna forma događanja nevidljivoga. Cabasilas, posebno ističući simboličku narav vode ujedinjene s vatrom, tumači uzbiljenje tog 'kompleksa opozicija' koji prebiva u simbolu obreda *zeon*. Voda, naime, ima različite semantičke razine koje u međuodnosu zrcale složenost značenja. "Ova voda – piše Cabasilas – nije samo voda, nego ona sudjeluje na prirodi vatre, jer je topla, simbolizira (*semaínei*) Duha Svetoga, koji je ponegdje oslikan zajedno sa slikom vode i koji je sišao nad apostole u liku plamena."³⁴ Na koji način voda ulivena u kalež može biti simbol silaska Duha Svetoga na Crkvu? Cabasilas to objašnjava u svjetlu Pavlove ekleziologije *tijela Kristova* (Kor 12). Budući da je Crkva njegovo tijelo, a vjernici njegovi udovi, Krist je sakramentalno prisutan, bilo u posvećenim darovima bilo u cjelini svojega eklezijalnoga tijela. Tako "sveta otajstva simboliziraju Crkvu, ne kao znakovi, nego kao što srce predstavlja udove (...) ili, prema Gospodinovoj prispodobi, kao što trs predstavlja lozu."³⁵

---

³² O spomenutom obredu u bizantinskoj liturgiji usp. R. F. Taft, *A history of Liturgy of St. John Chrysostom. The precommunion rites*, (Orientalia Christiana Analecta 261), Pontificio Istituto Orientale, Roma, 2004., str. 441-502.

³³ N. Cabasilas, *Ibid*, str. 228.

³⁴ *Isto*.

³⁵ *Isto*, str. 230.

Kao što je po Kristovu posredovanju Crkva primila Duha Svetoga, tako prihvaća danas dar Duha "nakon što su darovi prihvaćeni na nebeskom oltaru".³⁶ I kao što su razmijenjeni darovi između Boga i Crkve prihvaćeni u Duhu, tako se crkveno zajedništvo prožima tim istim Duhom i sazda je u teandričkom zajedništvu liturgije. Odatle slijedi da se zajedništvo između Krista i Crkve ustanovljava i ozbiljuje u simbolu euharistijskog zajedništva. Sudjelujući na pretvorbi darova, Crkva sama uzima udjela u toj istoj preobrazbi, oblikujući se kao Kristovo tijelo. *Kristova ekonomija* nastavlja se zbivati po Crkvi, njegovu Tijelu, jer euharistijski simbol u sebe sabire i povijesnu rasporedbu Otajstva i protagoniste sadašnjeg sakramentalnog trenutka njegova očitovanja.

U konačnici, čitav realizam sakramentalnih simbola očituje kristološki događaj i cjelokupni sakramentalni model, što ga predlaže Cabasilas, nema drugu svrhu doli one da bude *otajstvena doksologija*. "Svaki sveti obred nam se otvara s doksologijom (...). Odnos s Bogom je čin zahvaljivanja (*eucharistía*), doksologija (*doksologia*), ispovijest (*eksomológesis*) i molitva (*aíteris*). Prvi od svih ovih vidova je doksologija, koju zahvaljujući prinose vjernici. Oni kada mole ne stavljaju na prvo mjesto svoje interese, nego one Gospodinove. Upravo je to doksologija."³⁷

ZAKLJUČAK

Cabasilasov *Komentar*, uz njegov još poznatiji spis *Život u Kristu*, djelo je koje se smatra klasikom istočne sakramentalne teologije. U ovom kratkom prikazu bitnih tematika koje se odnose na sakramentalni simbolizam, pokušali smo uočiti elemente njegove teologije i simboličke hermeneutike. Osobito je razvidno patrističko naslijeđe, s kojim Cabasilas ostaje u čvrstom kontaktu, unatoč tome što se nalazio izvan ozračja patrističkog doba, a zahvaljujući kojemu razvija vlastitu simboličku interpretaciju sakramentalnih čina. Ovaj spis, nastao oko godine 1350., na jedinstven način čuva baštinu patrističkog mišljenja simbola i obreda, štoviše, produbljuje neke vidove interpretativne naravi mistagoškoga izlaganja, pokazujući kako je didaktika obreda nedovoljan pristup shvaćanju otajstvenog događanja kršćanskog

³⁶ Isto, str. 228.

³⁷ Isto, str. 102.

bogoslužja. Cabasilas, kao i u djelu *Život u Kristu* – gdje izlaže smisao sakramenata inicijacije, smjera na *mistiku* kao posljednji trenutak u koji konvergira liturgija. Simboli su, prema tome, figure mistične percepcije otajstvenog posredovanja, koji se, u perspektivi snažno prisutne antiohijske tradicije u Cabasilasovoj misli, upisuju u povijest. Oni tvore 'dramatično' ponazočenje kristološkoga događaja i s njime čine cjelinu.

Iako se može učiniti da Cabasilas preferira alegorički način iščitavanja liturgijskog simbolizma, u svojoj mistagogiji on zapravo zastupa simbolički realizam sakramenta, pokazujući mnoštvenost njegovih značenja i ukorijenjenost simbola u duhovno-tjelesno jedinstvo vjerničkog subjekta. To je vidljivo iz nekoliko primjera koje smo donijeli. Simboličko se tijelo sakramenta, osim u zrenju evidencije kristološkoga događaja, artikulira u tjelesnom iskustvu simbola. Motrenje božanske liturgije poprima, u tom pogledu, prvotnu ulogu. U biti, sakramentalna mistika nikada se ne odvaja od tijela i njegova izvornog 'zora' (*myein* – motrenje). To pak upućuje na Cabasilasovo viđenje liturgijskog događaja koji je aktualizacija povijesti spasenja i na njegovom obzoru aktualizacija vjernika po sudjelovanju na Otajstvu putem aktualizacija izvornih simboličkih opažaja.

Za razliku od zapadnjačke dekadentne racionalizacije sakramentalnog simbola i njegova svođenja na razinu pukog učinkovitog znaka (*signum efficax*) koji posreduje milosti, kod Cabasilasa pronalazimo znakoviti pomak k simboličkoj hermeneutici, koja otkriva različite semantičke dimenzije i razine simbola i iščitava ih u okviru njihova izvornoga mjesta – obreda. Jedinstvo i funkcija riječi i gesta, simboličkih elemenata i čina intencionirani su unijeti vjernike u događaj spasenja, ali i stvarno uzbiljiti događaj koji se u svojem sakramentalnom darivanju 'izvanjštuje'. Jer je upravo izvorna intencija *Kristove ekonomije* da obuhvati sve ljude svih vremena, božanska liturgija je primarni simbol njegova otajstvenog posredovanja u povijesti. Njezina logika, međutim, nosi sa sobom svu materijalnost simbola i svu tjelesnost vjernika, opirući se dualizmu spiritualizma i idolatriji magijskog materijalizma. U konačnici, mistagogija ne smjera racionalizirati simbol, nego dovesti do iskustva njegove istine dara. Ako božanska liturgija 'otvara vrata teandričkom zajedništvu', bogoljudska razmjena čini jezgru događaja vjere. U znaku tog izručenja euharistijskih darova sama Crkva i pojedini vjernik prepoznaju se u zbiljnosti svoje darovanosti u Kristu. U konačnici, samo je uzajamnost dara razlog sakramentalne doksologije.

SACRAMENTAL SYMBOLISM IN THE COMMENTARY OF NICOLA
CABASILAS' DIVINE LITURGY

Summary

The topic of this contribution is the sacramental symbolism in the work *Commentary of Divine Liturgy* by Nicola Cabasilas. It is articulated in several parts. The first part, with some brief, introductory, biographic data on Cabasilas, is dedicated to the analysis of his theology of the sacrament. In that context we stop to search the literary kind of the *Commentary*, the continuity of his theology with patristic theology, and we observe the essential theses of his theological method. The second part deals with the sacramental symbolism in the *Commentary* in the light of which we analyse the application of Cabasilas' hermeneutics to the sacramental rite. In conclusion we synthesise the results of previously conducted analyses and observe the essential moments of his symbolic hermeneutics of the sacrament.

Key words: *Commentary of Divine Liturgy, Nicola Cabasilas, symbol, sacrament, zeon.*